

JERZY JÓZEĆ KOPEĆ CP
Lublin

PARADYGMAT LITURGICZNY

Liturgika jako naukowa refleksja teologiczna nad liturgią zyskała sobie od czasów Soboru Watykańskiego II stabilne miejsce wśród dyscyplin teologicznych. Punktem wyjścia do tego statusu było stwierdzenie Konstytucji o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium*:

W seminariach i zakonnych domach studiów naukę świętej liturgii należy zaliczyć do przedmiotów koniecznych i ważniejszych, na wydziałach zaś teologicznych do przedmiotów głównych, a wykładać ją z uwzględnieniem zarówno aspektu teologicznego i historycznego, jak i duchowego, duszpasterskiego oraz prawnego (KL 16).

W tej wizji soborowej liturgice przyznaje się bardzo ważną rolę scalania wszystkich wykładanych przedmiotów teologicznych w procesie duchowej formacji uczennic i uczniów Pana przez ich podprowadzenie do zrozumienia misterium liturgii. Ona bowiem w różnorodny sposób ubogaca życie chrześcijańskie, tak pod względem doktrynalnym jak też duchowym i ludzkim. Misterium liturgii jako aktualizacja Odkupienia w czasie Kościoła łączy w jedności życiowego działania praktykę wiary, teologicznego poznania prawdy i moralnego postępowania. W ten sposób w wykonywaniu świętych działań liturgicznych integrują się wielorakie aspekty życia chrześcijańskiego. Cenne w tej mierze jest wskazanie *Instrukcji Świętej Kongregacji dla Seminariów i Uniwersytetów o liturgicznej formacji alumnów* z 25 grudnia 1965 r., która tak określa tę funkcję liturgii jako zwornika w życiu chrześcijańskim:

Będąc bowiem wyrazem doktryny, liturgia niczego nie ujmuje obiektywności wiary i wiedzy teologicznej, na której się opiera, lecz podnosi ją z poziomu wiedzy spekulatywnej na wyżynę życia kultu; jako sprawowanie misterium w przedziwny sposób stwarza i potęguje zmysł Boga (*sensum Dei*) oraz doprowadza ducha do uwielbienia Bożej transcendencji. W ten sposób również liturgia zabezpiecza przed rozczłonkowaniem i oddzieleniem od siebie dyscyplin teologicznych; pozwala na to, aby można było łatwiej z nich korzystać w przyszłym posługiwaniu. Dyscypliny kościelne, oświetlone światłem liturgii, otrzymują

od niej nową siłą: Pismo święte nabiera pełniejszego znaczenia, dogmat rozkwita w adorację, nauka obyczajów dosięga pobożności, historia staje się pochwałą Opatrzności, prawo zmierza do tego, aby zalecać miłość¹

Zaliczenie przez Sobór liturgiki do głównych dyscyplin teologicznych wynika z samej natury liturgii, która jest żywotnym aktem Chrystusa i Jego Mistycznego Ciała, jakim jest Kościół. Ona jest epifanią, aktualizacją i realizacją „odwiecznego zamysłu Trójcy Świętej” oraz kontynuacją w czasie Kościoła ekonomii Słowa Wcielonego², źródłem, szczytem i centrum duchowego życia chrześcijańskiego, a także pastoralnego oddziaływania wspólnoty uczniów i uczniów Pana w świecie. Wprawdzie w panoramie dyscyplin teologicznych, przyjętej na wydziałach teologicznych, liturgika uwolniła się od rozumienia jej tylko w aspekcie ceremonialno-jurydycznym, ale nadal traktowana jest ona jako przedmiot pomocniczy obok głównych dyscyplin: Pisma świętego, teologii fundamentalnej, dogmatycznej, moralnej, duchowości i prawa kanonicznego lub pojmowana jako część teologii pastoralnej. Ta ostanía dyscyplina, nazywana ostatnio teologią praktyczną, wykazuje w niektórych środowiskach nawet po Soborze tendencję do alienacji liturgiki i traktowania jej jako odnoszącej się tylko do kultu działalności wspólnoty Kościoła³. W takim ujęciu operacyjnym liturgika obejmowałaby jeden z sektorów zbawczej działalności Kościoła, obok homiletyki i katechetyki, dostarczających sposobów i treści do strategii duszpasterskiej, będących techniką skutecznego zarządzania instytucją kościelną. Ten oświeceniowy model traktowania liturgiki jako nauki pomocniczej dla teologii pasterskiej z podkreśleniem w niej zasad realizacji urzędu kapłańskiego Kościoła, nazywanej dawniej hodegetyką, a dziś organizacją pastoralną, nie bierze pod uwagę, że przedmiotem zainteresowania nauki o liturgii jest *leiturgia* jako jedna z podstawowych funkcji Chrystusa i Kościoła, obok *diakonii* i *martyrii*. One to wspólnie budują braterską *koinonię*, w której duchowej przestrzeni liturgia spełnia rolę źródła i zwornika. Ten nowy wzorzec urzeczywistniania się Kościoła winien być uwzględniony przy tworzeniu modelu teologii posoborowej, z którego wyła-

¹ Instrukcja Św. Kongregacji dla Seminariów i Uniwersytetów o liturgicznym wychowaniu alumnów 6. „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 57: 1967 nr 5 s. 98. Por. S. C z e r w i k. *Liturgia w wykładach seminaryjnych*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 35:1982 s. 127.

² Por. KKK 1110.

³ Zob. W F ü r s t. *Die praktische Theologie und ihre Fächer*. W: *Katholische Theologie heute. Eine Einführung in das Studium*. Hrsg. von J. Wohlmuth. Würzburg 1990 s. 317; R. K a m i ń s k i. *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*. Lublin 1992 s. 99; t e n ż e. *Teologia praktyczna i jej dyscypliny*. „Roczniki Teologiczne” 46:1999 z. 6 s. 101-102.

niają się konkretne wskazania dla dyskursywnego wysiłku poznania tajemnicy Boga, świata i człowieka oraz ustalenia dla tej próby spójnej tradycji badawczej.

Paradygmat liturgiki⁴, o którym tu mowa, określa *implicite* w ramach teologii typy pytań, jakie mogą być prawomocnie stawiane, typy wyjaśnień, do jakich ona dąży, i typy możliwych do przyjęcia odpowiedzi w przeżywaniu misterium Chrystusa w Kościele. Biorąc pod uwagę wspólną tradycję badawczą teologii jako dyscypliny nadrzędnej, także liturgika akceptuje zasadnicze elementy jej obowiązującego systemu pojęciowego, podobnie jak przesłanki metodologiczne i metafizyczne, na jakich opiera się ta nauka. Aby jednak podać akceptowany przez specjalistów wzorzec współczesnej liturgiki naukowej, wskażemy, na jakich ona opiera się źródłach, w czym objawia się jej korelacja z innymi dyscyplinami teologicznymi, a także jakie są specyficzne założenia badawcze jej paradygmatu.

I. TEKSTY LITURGICZNE PODSTAWĄ MISTAGOGII I FUNDAMENTEM DLA DOŚWIADCZENIA MISTERIUM CHRYSSTUSA WE WSPÓLNOŚCI KOŚCIOŁA

Liturgika jest samodzielną dyscypliną teologiczną, posługującą się własnymi źródłami o różnym pochodzeniu i gatunku literackim, ale przeznaczonymi dla sprawowania kultowego misterium Kościoła. Biorąc pod uwagę kryterium pochodzenia tych źródeł, można wyróżnić teksty, które Kościół czerpie bezpośrednio z Pisma świętego, lub formuły, które zostały umyślnie stworzone dla celów kultowych. Do pierwszej grupy zalicza się lektury biblijne, psalmy i kantyki. W drugim typie sytuują się wszystkie teksty kultowe ustalone przez tradycję lub kościelny autorytet jako źródła eucharystyczne, teksty poetyckie i stałe formuły liturgiczne, regularnie powtarzane w ustalonym porządku,

⁴ Paradygmaty w ich pierwotnym znaczeniu są przyjmowanymi w danej wspólności rozstrzygającymi przykładami, dla których proponuje się termin „wzorce” (*exemplars*). Jednym z ich składników są szeroko pojmowane kryteria, takie jak prostota, spójność i dokładność przewidywań. Inny składnik stanowią rozstrzygnięcia metafizyczne, wyrażone w postaci konkretnych modeli podstawowych o znaczeniu przede wszystkim heurystycznym. Zob. J. G. B a r b o u r. *Mity, modele, paradygmaty*. Kraków 1984 s. 142-143.

brzmieniu czy miejscu. Do tych dwu grup źródeł liturgicznych należy dołączyć teksty patrystyczne używane jako czytania w Liturgii Godzin.

W grupie tekstów biblijnych można ponadto wyróżnić czytania i śpiewy. Taki podział ma swoje uzasadnienie w samej funkcji tych źródeł w celebracji liturgicznej. Jej charakter dialogiczny nadaje szczególne znaczenie proklamacji słowa Bożego, które przyjęte z wiarą w sercu człowieka niesie w ziemskiej przestrzeni łaskę i Boskie życie⁵. W tym nieprzerwanym dialogu między Oblubieńcem (Bogiem) a Oblubienicą (Kościołem), jaki ma miejsce w celebracjach liturgicznych, objawia się sama natura działania Bożego w historii zbawienia. „W liturgii bowiem Bóg przemawia do swego ludu, Chrystus w dalszym ciągu głosi Ewangelię, lud zaś odpowiada Bogu śpiewem i modlitwą” (KL 33). W ten sposób w liturgii chrześcijańskiej jest ciągle obecne Słowo Boga, który swój lud zwołuje, jednoczy, poucza, umacnia, oczyszcza i napędza życiem. I choć praktyka czytania słowa Bożego została przeniesiona z Synagogi, to od początku chrześcijanie byli świadomi, że w historii zbawienia, która jest treścią świętego tekstu, zrealizowało się niezwykle wydarzenie paschalne, tj. misterium samego Chrystusa, które wypełniło zapowiedzi słowa.

Biorąc pod uwagę sposób wykorzystania Pisma świętego w liturgii, można wskazać trzy główne modele: czytanie ciągłe (*lectio continua*), czytanie półciągłe lub wybiórcze (*lectio semicontinua*) i czytanie tematyczne (*lectio thematica*). Pierwsze podkreśla ogólne orędzie zbawcze zrealizowane w dziejach zbawienia. Drugie wskazuje na specyficzną fizjonomię pewnych okresów liturgicznych przez selektywny dobór ksiąg świętych. Wreszcie trzecie akcentuje wybrane perykopy biblijne przystosowane do wielkich świąt czy sprawowania sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, poprzedzonych tematyczną katechezą biblijną. Cykle czytań biblijnych w liturgii były dobierane już od III i IV wieku w nawiązaniu do słów św. Pawła: „Całe Pismo święte jest przez Boga natchnione i pożyteczne do nauczania” (2 Tm 3, 16). Ale odczytywane w liturgii słowo Boże miało jeszcze dodatkowy walor – było skierowane do konkretnej wspólnoty, aktualizując wśród niej wydarzenie zbawcze. Zgromadzony lud, rozważając wielkie czyny Boże (*mirabilia Dei*), przypominał sobie, co Pan uczynił dla niego, i uświadamiał sobie, iż działanie to nie jest zakończone, bo Bóg i dziś dokonuje wspaniałych znaków dla ratowania tych, którzy mu zawierzyli.

⁵ H. S i m o n. *Chrystus życie w słowie Bożym przez Ducha Świętego*. „Homo Dei” 51:1982 z. 1 s. 8-17; *Biblia w nauczaniu chrześcijańskim*. Red. J. Kudasiewicz. Lublin 1991.

W obecnym lekcjonarzu rzymskim ma zastosowanie sposób doboru czytań uwzględniający system selektywny i tematyczny. Przewiduje on trzy czytania w niedziele i uroczystości w cyklu ABC oraz dwuroczny zestaw pierwszych lektur na dni powszednie. Trzeba tu jednak dodać, że znaczącą wymowę mistagogiczną mają tu cykle niedzielne, zawierające fundamentalne perykopy z historii zbawienia. Przy określeniu waloru formacyjnego tych lektur trzeba pamiętać o podobieństwach ich doboru w różnych tradycjach kościelnych. Przykładem może tu być odczytywanie Ewangelii św. Jana w cyklu paschalnym na Wschodzie i Zachodzie, podobnie jak Dziejów Apostolskich i Apokalipsy czy odwoływanie się do Pięcioksięgu w okresie Wielkiego Postu.

Wśród tekstów biblijnych szczególny walor mają śpiewane psalmy i kantyki. Przez użycie psalmów w kulcie kościelnym liturgia proponuje dość określoną interpretację psalterza. W księdze tej słowo Boże staje się modlitwą człowieka. „W innych księgach Starego Testamentu «słowa głoszą czyny» Boga dla ludzi i «odsłaniają tajemnicę w nich zawartą». W psalterzu słowa Psalmisty śpiewającego dla Boga wyrażają Jego zbawcze dzieła. Ten sam Duch inspiruje dzieło Boże oraz odpowiedź człowieka” (KKK 2587). Psalmy więc są nie tylko zwierciadłem przedziwnych dzieł Bożych w historii ludu Bożego i konkretnej sytuacji Psalmisty, ale autentycznym źródłem prehistorii Chrystusa. On sam odnosząc psalmy do swej osoby i do swojego dzieła oświecił je nadając im nowe, własne znaczenie. Dzięki temu również Chrystus staje się adresatem psalmodii, a każdy psalm jest głosem Chrystusa wołającego do Ojca wraz ze swoim Kościołem. Psalterz był dla Kościoła epoki męczenników księgą Chrystusa i wzorcem modlitwy chrześcijanina, której pieśni odnoszą się do podniesionego na krzyżu Kyriosa⁶. Na ten typologiczny charakter psalmów i ich walor duchowy wskazywały tytuły psalmów (*tituli psalmodiarum*), czyli krótkie wyjaśnienia lub sentencje dotyczące ich duchowego rozumienia. Te nagłówki interpretacyjne psalmów, zaczerpnięte ze zdań Nowego Testamentu lub wypowiedzi znanych autorytetów kościelnych, pojawiają się już w II wieku. Zachęcają one człowieka oddającego chwałę Bogu i oczekującego od Niego pomocy do całkowitego powierzenia się Jego woli. Wskazując na zaszczytne prawo wychwalania Boga przez psalmy, św. Ambroży mówi o wartości tej formy modlitwy chrześcijańskiej: „Psalm bowiem jest błogostawieństwem ludu, uwielbieniem Boga, chwałą

⁶ Typologiczny sens psalmów wyrażało łacińskie adagium: „*Psalmus vox de Christo, psalmus vox Ecclesiae ad Christum, psalmus vox Christi ad Patrem*” Por. B. F i s c h e r. *Die Psalmen als Stimme der Kirche*. Trier 1982 s. 22-23.

zgromadzenia, rozradowaniem ogółu, wołaniem świata, głosem Kościoła, melodyjnym wyznaniem wiary”⁷ Z tej praktyki liturgicznego zastosowania psalmów pochodzi uznanie niektórych z nich za charakterystyczne pieśni adwentowe czy postne albo formy modlitwy porannej czy wieczornej. Jednocześnie wyróżnia się wśród nich psalmy procesyjne, dziękczynne, pochwalne, pokutne czy medytacyjne⁸ Przykładem takiego tematycznego wyboru stał się tzw. psalterz maryjny z bazyliki Matki Boskiej Większej, gdzie w szczególny sposób od IV wieku czczono tajemnicę żłóbka betlejemskiego. Podstawą więc przejścia psalmów przez wspólnoty chrześcijańskie była chrystologiczna ich releksja i uznanie ich za zbiór modlitwy każdego ucznia Pana. Ucząc się zgłębiania ich sensu najpierw literalnego, a potem duchowego, chrześcijanin wchodzi do świątyni psalterza przez liturgię, która ciągle karmi się pobożnością psalmów. W modlitwie psalmów łączymy nasze uczucia z Chrystusem i Jego Mistycznym Ciałem, by wspólnie uwielbiać Ojca w jedności Ducha Świętego.

Wśród śpiewów biblijnych szczególne miejsce zajmują kantyki. Pod tym mianem rozumiemy pieśń pochwalną zawartą w Piśmie świętym, ale nie pochodzącą z psalmów. Szczególny zakres używania kantyku cechuje od VI wieku Liturgię Godzin, zwłaszcza w jej formach solennych i monastycznych.

Reasumując można powiedzieć, że liturgiczna hermeneutyka tekstów biblijnych jest ukierunkowana na odkrywanie ich sensu, czyli znaczeniowej funkcji, którą te źródła zajmują w samej celebracji. Chodzi w niej nie tylko o analizę i właściwe odczytanie tekstu natchnionego z uwzględnieniem słownictwa, stylu, formy, gatunku literackiego, struktury i idei teologicznych, ale także zrozumienie jego wymowy egzystencjalnej dla ludzi wiary. Dziś już nawet hermeneutyka biblijna nie ogranicza się do odczytania jedynie tekstu z jego właściwościami jako jedyne go przedmiotu dynamicznego przekaziciela „Słowa w słowach”, ale zmierza do ustalenia skuteczności zbawczej słowa w człowieku⁹ Użycie tekstów biblijnych w liturgii zakłada ich własną architekturę teologiczną. Dlatego oprócz sensu literalnego perykopy biblijnej musi

⁷ *Enarrationes in Psalmos* 1, 9. PL 14, 924. Por. KKK 2589.

⁸ Taka typologia psalmów znana była tradycji synagogalnej. Por. A. T r o n i n a. *Teologia psalmów*. Lublin 1995; H. W i t c z y k. *Psalmy dialog z Bogiem*. Katowice 1995; G. R a v a s i. *Psalmy modlitwą ludu Bożego*. Częstochowa 1998.

⁹ H. L a n g k a m e r. *Problem właściwego rozumienia tekstu biblijnego we współczesnej egzegezie* (izw. nowa hermeneutyka biblijna). „Roczniki Teologiczne” 38-39:1991-1992 z. 6 s. 65-69; J. C z e r s k i. *Metody interpretacji Nowego Testamentu*. Opole 1997 s. 80-110.

być odkryta jej własna fizjonomia historiozabawcza w świetle aktualnie celebrowanego misterium Chrystusa realizowanego w kulcie Kościoła¹⁰

W grupie źródeł liturgicznych znaczącą część zajmują teksty patrystyczne, mające szerokie zastosowanie zarówno w Liturgii Godzin, jak w katechezie sakramentalnej. Z bogactwa literatury patrystycznej liturgia wybiera te teksty, które mają wyraźne związki z objaśnieniem celebrowanego misterium. Biorąc pod uwagę to kryterium teologiczno-liturgiczne, Cipriano Vagaggini dzieli liturgiczną literaturę patrystyczną z punktu widzenia literackiego na pięć głównych grup:

1. Katechezy skierowane do katechumenów i neofitów, dotyczące sensu teologicznego rytów inicjacji chrześcijańskiej. Chodzi tu o literaturę mistagogiczną lub inicjacyjną w ścisłym tego słowa znaczeniu.

2. Od V wieku pojawiają się traktaty o liturgii w ogólności zarówno jako dzieła o charakterze syntetycznym, jak też częściej opracowania o jej poszczególnych elementach. Ten typ literatury liturgicznej rozwija się bujnie zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie aż po pełne średniowiecze.

3. Innym rodzajem literatury teologicznej, który odnosi się do liturgii, są homilie związane ze świętami liturgicznymi. Najstarsze z nich, sięgające już II wieku, dotyczą oczywiście obchodu Paschy. W IV wieku pojawiają się w obfitości homilie o świętach w miarę rozwoju roku liturgicznego.

4. Odrębnym typem literackim są listy paschalne, które patriarchowie Aleksandrii kierują do swoich wiernych od III wieku z racji rozpoczęcia Wielkiego Postu.

5. Wreszcie pewne pisma teologiczne Ojców Kościoła o różnym rodowodzie literackim mają pośrednie związki z liturgią i są wykorzystywane w określonych przypadkach¹¹

Czytania patrystyczne znalazły stałe miejsce w nocnym oficjum liturgii rzymskiej, do której zostały wprowadzone jako komentarz do tekstów z Pisma świętego. W tej funkcji – jako wyjaśnienia tekstów z Pisma świętego Starego i Nowego Testamentu – widzi lektury patrystyczne już Reguła św. Benedykta (nr 9). Poleca ona te komentarze, które zostały napisane przez znanych i pra-

¹⁰ K. R o m a n i u k. *Hermeneutyka biblijna a teologia liturgii*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 24:1971 s. 123-130; W Ś w i e r z a w s k i. *Hermeneutyka w liturgii*. Tamże s. 131-147.

¹¹ C. V a g a g g i n i. *Initiation théologique à la liturgie*. T 2. Bruges-Paris 1963 s. 105-121; M. A u g é. *Principi di interpretazione dei testi liturgici*. W: *Anàmnesis. Introduzione storico-teologica alla Liturgia*. T. 1: *La liturgia momento nella storia della salvezza*. Torino 1974 s. 165-166.

wowiernych Ojców katolickich. Nieco później wybory tych czytań dały początek specjalnej księdze liturgicznej zwanej homiliarzem. Bogactwo tego zbioru korespondowało zwłaszcza z bujnym rozkwitem kultu świętych, którego nadmierny rozwój w kalendarzach diecezji średniowiecznych utrudniał wierzącym czytelne rozpoznanie w kręgu rocznych obchodów poszczególnych tajemnic zbawczego samego Chrystusa¹²

Hermeneutyka źródeł patrystycznych w liturgii akcentuje, obok analizy różnych rodzajów literatury o określonym słownictwie teologicznym, sprawę harmonizacji tych czytań z perykopami biblijnymi. Pożądana jest tu zwłaszcza analogia tematyczna tych tekstów z cyklem obchodów roku kościelnego dla zrozumienia jego misterium, które stanowi odbicie świętości i zbawczego czynu samego Chrystusa. Koncentracja całej egzystencji człowieka na życiu Chrystusa to istota i streszczenie pojęcia świętości oraz idei naśladowania Chrystusa z ewangelii. W takim ujęciu także święci są bezpośrednio włączeni w kontynuację zbawczego czynu Chrystusa, gdyż „dopełniają braki udreń Chrystusa dla dobra Jego Ciała, którym jest Kościół” (por. Kol 1, 24). Dlatego w analizie hermeneutycznej tekstów o świętych chodzi o ustalenie, w jakiej mierze fundamentem ich świętości jest chrystocentryzm ich życia, a także w jakim stopniu ich egzystencja stała się kontynuacją sposobu życia Chrystusa. Dlatego też w nowym porządku czytań patrystycznych w oficjum rzymskim stosuje się niekiedy ciągłą formę czytania klasycznych dzieł wybranego Ojca, np. dzieła św. Ambrożego *De mysteriis*¹³ Taka bowiem praktyka może ułatwić chrześcijaninowi przybliżenie się do zasad duchowego życia w Chrystusie (*essere in Christo*).

Wśród wszystkich źródeł liturgicznych wyróżniają się różnorodnością swego pochodzenia teksty euchologiczne¹⁴ Formuły te celowo są stworzone przez Kościół dla wyrażenia modlitewnego depozytu sprawowanego misterium Chrystusa w określonych uwarunkowaniach socjo-kulturowych. Euchologie różnych tradycji liturgicznych są przejawem bogactwa modeli ewangelizacyjnych, doktrynalnych i modlitewnych, mających swoje zakorzenienie w okre-

¹² Por. H. F r o s. *Pamiętając o mieszkańcach nieba. Kult świętych w dziejach i w liturgii*. Tarnów 1994 s. 156-171.

¹³ Por. J. P a ł u c k i. *Święty Ambroży jako duszpasterz w świetle ekshortacji pastoralnych*. Lublin 1996 s. 91-107

¹⁴ Literacki rodzaj tekstów euchologicznych oraz ich wymowa teologiczna i zasady interpretowania zostały szczegółowo omówione w zamieszczonych w niniejszym tomie „Roczników Teologicznych” artykułach A. Duraka (s. 131-137) i T. Syczewskiego (s. 139-153). Na tym miejscu zajmujemy się tekstami euchologicznymi jako źródłem liturgicznym.

ślonej praktyce kościelnej. Stanowiły one przedmiot żywego zainteresowania Kościołów lokalnych, które bardzo wczesnie podjęły próby kontroli tej twórczości przez biskupów i ustawodawstwo synodalne. Już synod w Hipponie w 393 r. zastrzegł, iż każdy, kto napisał nowe modlitwy, nie może ich używać, zanim wpierv nie zostaną one potwierdzone przez kompetentnych braci¹⁵ W podobnym duchu formułowane są polecenia synodów w Kartaginie z 397 i 407 r. oraz uchwały II synodu z Mileve z 416 r. Św. Augustyn ubolewał nad tym, że „codziennie są przygotowywane liczne modlitwy, które są odmawiane jako pochodzące od uczonych braci, a wiele w nich można znaleźć błędów przeciw wierze katolickiej”¹⁶

Sformułowania modlitewne stanowią żywe świadectwo wiary Kościoła. Czerpią one swoją inspirację z Pisma świętego, tradycji modlitewnej Starego Testamentu oraz chrześcijańskiej praktyki uwielbienia i błagania Boga. Stanowią one zwerbalizowane świadectwa przeżycia Chrystusowej tajemnicy zbawienia oparte na medytowaniu słowa Bożego przez ludzi wiary i twórczej charyzmy, odkrywających Boga ich zbawiającego w przestrzenno-czasowym doświadczeniu kultu chrześcijańskiego. Tak więc euchologijny depozyt wiary zawarty w księgach liturgicznych prezentuje nam z jednej strony *misterium salutis*, a z drugiej ukazuje sytuację egzystencjalną człowieka żyjącego w świecie. Dzięki tekstom euchologijnym możemy odczytać udział człowieka wiary w zbawczym planie Boga, zrealizowanym przez Chrystusa i przedłużającym się w naszym uświęceniu, które także stanowi dar łaski związanej z odpowiedzią człowieka na wezwanie kochającego Ojca. Zarówno w większej euchologii, czyli wielkich modlitwach eucharystycznych (anaforach), jak w mniejszych typach euchologii, czyli modlitwach prezydencjalnych, znajdujemy skierowanie do Boga Ojca, do którego drogę otworzył nam Jezus Chrystus. Jego dzieło wychwalamy w Duchu Świętym, wprowadzającym nas w Boży dynamizm zbawczy, a dopełniającym się w posłudze Kościoła. Kościół, jako społeczność chwalcących Boga, spełnia polecenie swego Założyciela, by ciągle się modlić (Mt 6, 9; 9, 38; Mk 13, 33; Łk 22, 40-46). On też uczestniczy w historii zbawienia, a modląc się wypełnia także funkcję kapłańską w stosunku do całego stworzenia.

Dzieło uwielbienia Boga, które jest pierwszym celem działania liturgicznego, Kościół realizuje w różnych formach swej modlitewnej aktywności. Już

¹⁵ B. Neunhuser. *Storia della liturgia attraverso le epoche culturali*. Roma 1973 s. 66-67.

¹⁶ *De baptismo* 6, 26. PL 43, 213.

św. Paweł Apostoł zachęcał wspólnotę w Kolosach pisząc: „Z wszelką mądrością nauczajcie i napominajcie samych siebie przez psalmy, hymny, pieśni pełne ducha, pod wpływem łaski śpiewając Bogu w waszych sercach” (Kol 3, 16). Dlatego w pierwotnym Kościele powstało wiele hymnów, które spełniały funkcje liturgiczne. Tematyka ich była zróżnicowana, lecz przeważały hymny o charakterze chrystologicznym. Autorzy ksiąg Nowego Testamentu wykorzystali niektóre hymny lub ich fragmenty w swoich dziełach¹⁷ Już na początku II wieku w Bitynii, jak poświadcza Pliniusz Młodszy, chrześcijanie śpiewają pieśni ku czci Chrystusa. Bogatą twórczość w tej mierze, wraz z licznymi obchodami procesyjnymi, potwierdza tradycja Kościoła syryjskiego, której zwyczaje przejęły wszystkie wspólnoty chrześcijańskie Wschodu. „Przebogata hymnografia liturgiczna, którą słusznie chlubią się wszystkie Kościoły chrześcijańskiego Wschodu, nie jest niczym innym jak tylko kontynuacją Słowa przeczytanego, zrozumianego, przyswojonego i na koniec wyśpiewanego: hymny te są w znacznej mierze pięknymi parafrazami tekstu biblijnego, które dzięki doświadczeniu jednostki i wspólnoty zostały przetworzone i nabrały osobistego charakteru”¹⁸ – pisze na temat tych utworów Jan Paweł II w Liście apostolskim do Kościołów wschodnich *Oriente lumen*. Już od czasów św. Ambrożego hymny weszły do liturgii rzymskiej, a hymnografami było wielu Ojców Kościoła zarówno na Wschodzie, jak i na Zachodzie. Stworzone dla celów kultowych teksty hymnów, sekwencji, tropów, antyfon i litanii czy wschodnich ektenii, troparionów i kontakionów zawierają uwielbienie Boga, błaganie o przebaczenie win czy ufną prośbę¹⁹ Język liturgii wystawia z wdzięcznością paradoks misterium Chrystusa, gdy „Niezmierzony staje się ograniczony; Dziewica rodzi Syna; przez śmierć Ten, który jest życiem, zwycięża na zawsze śmierć; na wysokościach niebios ludzkie ciało zasiada po prawicy Ojca”²⁰

Osiągnięciem reformy liturgicznej było okrycie waloru teologicznego i mistagogicznego tekstów liturgicznych oraz odwołanie się do nich, podobnie jak do sposobów samych celebracji, jako fundamentu ewangelizacji, inicjacji i kształtowania współczesnej duchowości. Mimo bowiem wprowadzenia do życia kultowego Kościoła języków narodowych i przeredagowania licznych

¹⁷ C z e r s k i. *Metody interpretacji Nowego Testamentu* s. 107-108.

¹⁸ *List apostolski „Oriente lumen” Ojca św. Jana Pawła II w setną rocznicę Listu apostolskiego „Orientalium dignitas” Papieża Leona XIII. W: Listy apostolskie Ojca św. Jana Pawła II. Kraków 1997 s. 532-533.*

¹⁹ J. C z e r s k i. *Boska liturgia św. Jana Chryzostoma*. Opole 1998 s. 41-43.

²⁰ *Oriente lumen* s. 533.

formułę liturgia pozostaje nadal tajemniczym misterium, wymagającym specjalnej mistagogii i katechezy jej uczestników. Tego rozpoznania domagają się jej podstawowe źródła, zaczerpnięte ze skarbca biblijnego, patrystycznego, eucharystii późnoantycznej i średniowiecznej czy twórczości poetyckiej i narracyjnej. Wymagają one przetransponowania ich formy literackiej i sensu teologicznego na języki narodowe oraz odczytania duchowego i kerygmaticznego waloru tych źródeł w duchu mentalności współczesnych chrześcijan. To zadanie zgłębiania tekstów liturgicznych, lektur, form eucharystycznych, znaków i samych modeli celebracji przez rozpoznanie ich waloru teologicznego, mistagogicznego i duchowego stanowi główny trend badawczy liturgiki. Wraz z Mario Augé można nawet mówić o „metodologii liturgicznej, która jest głównie hermeneutyką rzeczywistości liturgicznych przeżywanych w Kościele, i metodologii liturgicznej, która jest zasadniczo kryterium reformy i twórczości liturgicznej”²¹

II. KORELACJA MIĘDZY LITURGIKĄ A INNYMI DYSCYPLINAMI TEOLOGICZNYMI

Jako dyscyplina teologiczna liturgika zyskała na znaczeniu dzięki kerygmie Soboru Watykańskiego II i później ogłoszonym deklaracjom oraz programom studiów teologicznych. Znalazło to wyraz w zwiększonym udziale liturgiki w programach studiów teologicznych oraz zakresie materiału, który ma być przyswojony przez adeptów tego typu wiedzy. Wszystko to rodzi zadanie, by nowa pozycja liturgiki w kanonie dyscyplin teologicznych została dostatecznie przeanalizowana zarówno w wymiarze teorii, jak i praktyki sprawowania tego misterium. Liturgika, jako teologiczna dziedzina dysponująca własnymi metodami i zagadnieniami badawczymi, ma dostateczne powody, by w dobie coraz większej specjalizacji naukowej i coraz większego podziału pracy

²¹ Augé. *Principi di interpretazione dei testi liturgici* s. 161-162. Por. F. Brovelli. *La storia della liturgia: criteri per la comprensione e lo studio*. W: *Il mistero celebrato. Per una metodologia dello studio della liturgia. Atti della XVII Settimana di Studi dell'Associazione Professori di Liturgia*. Roma 1989 s. 111-112; G. Bonaccorso. *Lo studio della liturgia nel dibattito teologico contemporaneo*. W: *Celebrare il Mistero di Cristo. Manuale di liturgia a cura dell'Associazione Professori di Liturgia*. Vol 1; *La celebrazione: introduzione alla liturgia cristiana*. Red. A. Pistoia, A. M. Triacca. Roma 1993 s. 25-26.

w obrębie dyscyplin teologicznych opierać się na samej sobie. Aby jednak nie ulec czystemu izolacjonizmowi, dziedzina ta winna zmierzać do większej współpracy z dyscyplinami pokrewnymi, zwłaszcza uwzględniającymi dziedzinę teologii systematycznej, duszpasterstwa i ekumenizmu.

W formacji teologicznej szczególne znaczenie ma powiązanie między liturgią a nauką wiary. Dlatego przy wykładzie dogmatyki należy odpowiednio naświetlić ten związek. „Kościół modląc się wyraża bowiem przede wszystkim swoją wiarę, tak że «prawo modlitwy określa prawo wiary». Dlatego nie tylko trzeba wiernie zachować «prawo modlitwy», aby nie zostało naruszone «prawo wiary», lecz i na odwrót ci, którzy zajmują się świętą teologią, powinni wnikliwie badać tradycję kultu Bożego, zwłaszcza kiedy mówią o naturze Kościoła oraz wykładając naukę o sakramentach i o ich dyscyplinie”²² Teologia, będąc racjonalną refleksją nad Objawieniem, jest w szczególności nauką o faktach historii zbawienia, które obejmuje w pełnym ich wymiarze od początku do końca. Dlatego jej źródłem jest nie tylko Pismo święte, świadectwa tradycji i nauczanie magisterium Kościoła, ale także liturgia i całe, bardzo zróżnicowane życie Kościoła. Dlatego teologia zajmuje się jednocześnie wyjaśnieniem treści ksiąg Pisma świętego, refleksją nad faktami historii zbawienia i nad doświadczeniem wiary, ale bierze pod uwagę różne przejawy życia Kościoła, wśród których szczególnie miejsce zajmuje liturgia, prowadząca ku doświadczeniu misterium obecności Chrystusa wśród swoich uczniów²³

Nowe miejsce liturgii w teologii historycznej, systematycznej i praktycznej określa związek dogmatu z liturgią wyrażony przez pojęcie liturgii jako szczególnego miejsca teologicznego (*locus theologicus praecipuus*). Jest dziś bowiem rzeczą oczywistą, że liturgia jest jednym ze źródeł, z których dogmatyka czerpie swoje dowody dla naukowego przedstawienia wiary chrześcijańskiej. Liturgia jest miejscem teologicznym o najwyższej wartości. Zajmuje ona miejsce bezpośrednio po uroczystych świadectwach nieomylnego Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, a przed świadectwami wszystkich Ojców Kościoła i poglądami wszelkich szkół teologicznych. Ta opinia, pochodząca od ojca ruchu liturgicznego – Prospera Guérangera: „Autorytet liturgii jest wyższy niż Ojców i teologów”²⁴, jest dziś powszechnie podzielana, po reinterpretacji

²² Kongregacja Wychowania Katolickiego. *Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 40:1987 s. 383-384 nr 44. Chodzi tu o znane adagium Prospera z Akwitanii: „Legem credendi statuat lex supplicandi”

²³ Por. A. Z u b e r b i e r. *Teologia dzisiaj*. Katowice 1975 s. 21-23.

²⁴ Por. M. C a p p u y n s. *Liturgie und Theologie*. „Questions liturgiques” 19:1934

stanowiska Melchiora Cano, że „liturgia nie stanowi w sobie «miejsca teologicznego», ale jest podporządkowana tradycji apostołskiej”²⁵

Z uwagi na charakter liturgii, jako wyrazu Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, należy ją traktować jako wspaniałe źródło dla nauki wiary i moralności. Liturgia jest szczególnym dziedzictwem Kościoła Chrystusowego, żywą pamięcią o Zmartwychwstałym Panu, którego spotkali apostołowie i w swoim doświadczeniu żywej wiary przekazali wszystkim uczniom Pana. Dlatego w celebracji liturgicznej nie chodzi o powtarzanie niezmiennych formuł, ale o dziedzictwo, które zachowuje żywy i pierwotny rdzeń kerygmaticzny, choć przekazany w charyzmatycznej różnorodności tradycji kultowych. Teksty liturgiczne bronią Kościół przed niebezpieczeństwem przyswajania sobie zmiennych opinii i poręczają pewność wyrazu kerygmatu wiary oraz jego ciągłość. Duch Święty sprawia, że liturgia przemawia do ludzi w różnych sytuacjach egzystencjalnych i warunkach historyczno-kulturowych. Zwłaszcza w tradycji Kościołów na Wschodzie liturgia wyraża w żywy sposób kerygmat wiary. „W szczególności cała jego liturgia jest pamięcią zbawienia i wzywaniem powrotu Pana”²⁶ Boska liturgia ogarnia całego człowieka i sprawia, że także cały kosmos jest wezwany do odnowy w Chrystusie Panu.

W doświadczeniu liturgicznym Chrystus Pan jest światłością, która oświeca drogę i objawia przejrzystość kosmosu, podobnie jak w Piśmie świętym. Wydarzenia przeszłości odnajdują w Chrystusie swój sens i pełnię, a stworzenie okazuje się tym, czym jest: zbiorem znaków, które jedynie w liturgii znajdują swoje spełnienie i ostateczne przeznaczenie. Oto dlaczego liturgia jest niebem na ziemi i przez nią Słowo, które przyjęło Ciało, przenika materię swą zbawczą mocą, która objawia się w pełni w sakramentach: w ten sposób stworzenie przekazuje każdemu moc udzieloną mu przez Chrystusa [...] Liturgia ukazuje, że ciało, uczestnicząc w tajemnicy Krzyża, zmierza ku przemienieniu, ku pneumatyzacji: na górze Tabor Chrystus ukazał je w pełnym blasku – takie, jakim ma się znowu stać zgodnie z wolą Ojca²⁷

To więc, co zawiera się w tekstach liturgicznych, nie stanowi opinii jednego z Ojców Kościoła czy któregoś z jego sławnych autorytetów. Źródła liturgiczne nie są także tekstami podanymi przez któryś z soborów, ale jako zaakceptowane przez Nauczycielski Urząd Kościoła są mu udostępniane w oficjalnych

s. 252. Por. K. L e h m a n n. *Gottesdienst als Ausdruck des Glaubens*. „Liturgisches Jahrbuch” 30:1980 z. 4 s. 203.

²⁵ *De locis theologicis*. Salamanca 1563 I, 5.

²⁶ *Oriente lumen* s. 529 (nr 8).

²⁷ Tamże s. 534-535 (nr 11).

aktach kultu. Wspólnota zaś uczniów Pana przyjmuje je, słucha, czyta i wierzy, modli się, śpiewa i upowszechnia to jako własne dziedzictwo²⁸

Liturgia i nauka wiary są odmiennymi formami realizacji misji Kościoła, wymagającymi uznania dla swej specyfiki. Świadomość własnej wartości wypowiedzi liturgicznych nie może prowadzić do tego, by liturgia, a także nauka o niej – liturgika, została zredukowana do swoich osobliwości i odizolowana od innych świadectw religijnych. W przywróceniu niekiedy zniekształconego sensu wypowiedzi liturgicznych winna przyjść z pomocą dogmatyka i sam Urząd Nauczycielski Kościoła. Nie dotyczy to wyłącznie autentycznych świadectw liturgicznych, ponieważ w takim samym stopniu odnosi się to także do takich źródeł dla teologii, jak dokumenty sztuki chrześcijańskiej czy archeologii, do modeli świętości oraz świadectw duchownych i mistycznych. Teologia dogmatyczna winna jednak powiększać zakres źródeł należących do grupy świadków Objawienia. I w tym kontekście może nastąpić ponowne spotkanie między liturgiką a teologią dogmatyczną. Szeroki zakres możliwości istnieje tu zwłaszcza, gdy chodzi o teologię sakramentów. Ta ostatnia musi być bardziej zorientowana na formy liturgiczne sprawowanych przez Kościół sakramentów. Zaleca się, by w nauce o sakramentach i o korzystaniu z nich zwrócić uwagę na współpracę między profesorem liturgiki a specjalistami z innych dziedzin nauczania teologicznego. Oprócz koordynacji tematycznej w niektórych przypadkach będzie celowe, „aby ten sam profesor, który wykłada liturgikę, wykładał także całą naukę o sakramentach, byleby był prawdziwie biegły zarówno w teologii sakramentów, jak i w wiedzy liturgicznej”²⁹

Współpraca interdyscyplinarna między teologią systematyczną a liturgiką ma zmierzać do tego, aby adepci wiedzy teologicznej głębiej i owocniej poznawali w obrębie danej kwestii tematykę liturgiczną, dogmatyczną, historyczną i pastoralną. Trzeba tu zwłaszcza nawiązywać do antropologicznych i religijno-filozoficznych rozważań na temat słowa i obrazu, uroczystości, modlitwy i obrzędowości. Dzisiejsza filozofia religii i psychologia rytuału wraz z socjologią może pomóc liturgice w odkryciu pierwotnych złoży zjawisk religijnych. Wobec zjawiska sekularyzacji liturgika musi podjąć także wyzwania przed nią stawiane. Wśród praktycznych problemów chodzi tu o ukazanie m.in. wartości i sposobu modlitwy w zsekularyzowanym świecie³⁰

²⁸ L e h m a n n. *Gottesdienst als Ausdruck des Glaubens* s. 203-204.

²⁹ *Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach* s. 387 (nr 54).

³⁰ *Adhortacja posynodalna Ojca Świętego Jana Pawła II „Nowa nadzieja dla Libanu”* „Anamnesis” 4:1997/98 nr 15 s. 10-11; „*Pastores dabo vobis*” *Posynodalna Adhortacja Apos-*

Już w Konstytucji o liturgii świętej znalazł się postulat tematycznego związku różnych dyscyplin teologicznych z misterium sprawowanym w liturgii (KL 16):

Ponadto wykładowcy innych przedmiotów, zwłaszcza teologii dogmatycznej, Pisma świętego, teologii życia wewnętrznego i pastoralnej, powinni stosownie do wewnętrznych wymagań własnego przedmiotu, tak uwydatnić misterium Chrystusa i dzieje zbawienia, aby jasno uwidocznił się związek tych przedmiotów z liturgią i jedność formacji kapłana.

Jeżeli chodzi o aspekt pastoralny problematyki podejmowanej przez liturgikę, to pierwszą sprawą w tej mierze jest przewyciężenie w świadomości pastoralistów oświeceniowego poglądu, że liturgika jest jedną z dziedzin, które są „służącymi” tej dyscypliny. Popularnym sloganem w tej mierze jest pojęcie tzw. pastoralisty zbiorowego, dla którego teologia pastoralna, zwana w czasach Oświecenia katolickiego hodegetyką, jest arcydyscypliną praktyczną w zarządzaniu Kościołem. Dla niej to swoje szczegółowe reguły wypracowują liturgika, homiletyka i katechetyka. Mówi się przy tym: „Wszystkie te dziedziny i dyscypliny tworzą jedną teologię pastoralną, zwaną dzisiaj teologią praktyczną”³¹ Archaiczność tego sformułowania wynika z oświeceniowego poglądu o trzech urzędach w Kościele, przy czym liturgice przypisana by była posługa kultowa, wyrastająca z urzędu kapłańskiego. Stąd wywodzi się pogląd, że:

Funkcji kapłańskiej Kościoła odpowiada w teologii praktycznej dyscyplina naukowa zwana liturgiką. Jest ona teologiczno-naukową refleksją nad liturgią Kościoła. Zadanie liturgiki, będącej częścią teologii praktycznej, polega na tym, aby na podstawie teologicznej analizy współczesności poddawać ocenie krytycznej istniejące formy liturgii i wskazywać jej najodpowiedniejszy kształt na dziś i jutro³²

Odnosząc się krytycznie do takiego zadania przyznanego liturgice w koncepcji posoborowej, musimy przytoczyć tu stanowisko encykliki *Mediator Dei*: „Zupełnie zatem oddalają się od prawdziwego i istotnego pojęcia świętej liturgii ci, którzy uważają ją tylko za część zewnętrzną kultu, podpadającą pod zmysły lub za jakąś ozdobną ceremonię”³³ Zarówno to ostrzeżenie, jak i cały kierunek kerygmatu soborowego wskazuje, że celem liturgiki nie jest

tołska Ojca Świętego Jana Pawła II o formacji kapłanów we współczesnym świecie. „L'Osservatore Romano” (wyd. polskie) 13:1992 s. 36-39 (nr 46-48).

³¹ K a m i ń s k i. *Teologia praktyczna* s. 100.

³² Tamże s. 101-102.

³³ *Encyklika o liturgii „Mediator Dei”* Kielce 1948 s. 39.

poszukiwanie nowych modeli celebracji czy wymyślanie bardziej zrozumiałych tekstów i rytuałów. Już katechizmowa część poświęcona liturgii upatruje w niej celebrację misterium chrześcijańskiego (KKK 1066-1067). Jako spotkanie Boga i człowieka dla jego zbawienia jest przede wszystkim liturgia kontynuowaną w czasie i przestrzeni ekonomią zbawienia w świętych znakach. „Kościół głosi i celebruje to misterium Chrystusa w swojej liturgii, aby wierni przeżywali je i świadczyli o nim w świecie” (KKK 1068) – dodaje *Katechizm*, odwołując się do numeru 2 soborowej konstytucji *Sacrosanctum Concilium*. W tym misterium zbawienia Bóg posługuje się świętymi znakami, by stać się inicjatorem zbawienia w sensie wymiany życia. Poza tym celem każda inna celowość liturgii wydaje się być bez znaczenia, a nawet może świadczyć o błędnym i racjonalistycznym jej rozumieniu, jakoby była ona po to, by człowieka można czegoś nauczyć lub umotywować na poszukiwanie dzieła zbawienia. Wspólnota liturgiczna jako podmiot liturgii ma przez rozpoznanie tekstów kultowych i samego ducha celebracji misterium stać się prawdziwym uczestnikiem liturgicznego zdarzenia. Dlatego cała liturgia winna mieć charakter mistagogiczny³⁴ W nowym spojrzeniu II Soboru Watykańskiego na istotę liturgii jest ona widziana jako dialogiczne zdarzenie pomiędzy Bogiem i człowiekiem, a nie tylko akt kultu w porządku tego wydarzenia. To raczej Bóg musi nas najpierw dotknąć swoją łaską, tzn. przyjąć jako swoje dzieci, które dzięki czynowi odkupieńczemu Chrystusa i mocy Ducha Świętego mogą czcić Go jak Ojca w niebie.

W formacji kandydatów do kapłaństwa należy więc ukazać zasady odnowy liturgicznej w świetle zdrowej nauki i tradycji zarówno zachodniej, jak i wschodniej. „Należy wyłożyć alumnom zasady odnowy liturgicznej, aby lepiej zrozumieli racje, na których opierają się przystosowania lub zmiany przez Kościół postanowione: aby potrafili dostrzec także inne modyfikacje, których słusznie można pragnąć; aby przy obecnym roztrząsaniu poważnych i trudnych zagadnień odróżniali niezmienną część liturgii, jako pochodzącą z Bożego ustanowienia, od innych części podlegających zmianie”³⁵

Dla realizacji tak postawionego zadania duże znaczenie ma studium historii liturgii. Wskazuje ono bowiem, jak Kościół w różnych okolicznościach dosto-

³⁴ KKK 1075. Por. K. Richter, *Die Liturgiewissenschaft im Studium der Theologie heute*. „Liturgisches Jahrbuch” 32:1982 z. 1 s. 46-63; Th. Maas Ewerd, *Die Liturgie in der Theologie*. Tamże 38:1988 z. 3 s. 173-189; A. Häussling, *Liturgiewissenschaftliche Aufgabefelder vor uns*. Tamże 38:1988 z. 1-2 s. 94-108; J. J. Kopeć, *Formacja liturgiczna czyli mistagogia w liturgii i przez liturgię*. „Liturgia Sacra” 2:1996 nr 3-4 s. 23-38.

³⁵ *Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach* s. 384 (nr 44b).

sowuje metody duszpasterskie do różnych zwyczajów i kultury ludów³⁶ W tym historycznym spojrzeniu na rozwój liturgii ważną sprawą jest uwzględnienie dziedzictwa liturgicznego Kościołów na Wschodzie, w których „jaśnieje tradycja pochodząca od Apostołów poprzez Ojców” (DKW 1). Chodzi tu nie tyle o dialog ekumeniczny, co raczej o szukanie porozumienia w spornych sprawach teologicznych. Zamiast odwoływać się do zewnętrznych autoritetów, pochodzących ze względnie późnych okresów nauczania Kościoła, trzeba akcentować spotkanie na bazie liturgii jako przejawu tradycji, pochodzącej sprzed podziałów.

III. BADAWCZY PARADYGMAT LITURGICZNY

Mistagogia liturgiczna, która jest celem naukowym liturgiki, w trakcie badań jej problemów winna się ukierunkować zarówno na rozpoznanie teologicznego i formacyjnego waloru źródeł liturgicznych, jak i rytmu samej celebracji misterium zbawienia. Jeśli bowiem nauczanie i formacja w samej liturgii nie chce pozostać skostniałą doktryną, musi opierać się na żywym sprawowaniu jej misterium wraz z wyznawaniem żywej wiary, uwielbieniem Boga i doświadczeniem zbawienia przez całą wspólnotę. Działania liturgiczne mogą bowiem nawet w odnowionej liturgii zostać szybko zrytualizowane, jeśli nie dojdą w nich do głosu ukryte w niej elementy objawienia, świadectwa wiary i życia miłości zebranego dla sprawowania tego misterium Kościoła. Liturgika winna więc okazać odwagę wobec instrumentalno-funkcjonalnej interpretacji świadectw z minionych wieków, aby wiernie zachować wartość dokonującego się w niej dzieła zbawienia, realizowanego w gronie Jego uczniów przez Zmartwychwstałego Pana. Jest ona ze swej natury czymś więcej niż pouczeniem wiernych. I choć nie wyklucza ona w swoich misteriach charakteru dydaktycznego, zawartego w psalmach, hymnach, lekturach i modlitwach, to jest ona przede wszystkim wielkim rozważaniem historii zbawienia przygotowanej przez Boga w Chrystusie i Duchu Świętym, która łączy element pochwały i uwielbienia Boga za misterium dokonującego się w niej zbawienia człowieka. Liturgia odwołuje się do całego człowieka, do jego

³⁶ Zagadnienie to omawia szerzej artykuł ks. Z. Wita w niniejszym tomie „Roczników Teologicznych” (s. 159-164).

ducha, woli, uczuć, i pragnie poruszyć jego serce, by skierowało się ku Bogu i ludziom. Liturgia więc nie poucza człowieka w sposób bezpośredni, chce być raczej spełnieniem wiary i żywym doświadczeniem prawdy Bożej po to, by człowiek mógł w swojej istocie zwrócić się całkowicie ku Bogu. Podstawowym więc celem liturgii nie jest tworzenie pojęć i teoretycznych wyjaśnień ani poznanie nauki Słowa Bożego czy ludzkiej mądrości. Odwołując się do różnych gatunków literackich, jak też własnego sposobu formułowania sensu teologicznego, wartość wypowiedzi liturgicznych jest bardziej pierwotna od każdej nauki. Jeżeli więc nie zwróci się uwagi na inność i osobliwy charakter tych świadectw liturgicznych, ich wartość i wymowa mogą być umniejszane lub zgoła sprowadzane do formuł rytualnych. Zarówno symbole liturgiczne, jak też elementy poezji, narracji czy retorycznej pochwały nie mogą doznawać umniejszenia lub splotenia z racji naszej stałej tendencji do myślenia dyskursywnego. W liturgii bowiem chodzi o prawomocność, inność i bogactwo różnych form wyrazu wiary, takich jak znak, gest, postawa, ryt, obraz, język symboliczny, sformułowanie poetyckie, pochwała epicka czy pytanie retoryczne itp. Nie chodzi tu ponadto o poszczególne elementy, ale rytm sprawowanego misterium zbawienia jako szeroko pojętą strukturę działania Boga i człowieka. Dramatyczny charakter działań liturgicznych ustępuje w liturgii wyraźnie miejsca prymatowi werbalizacji. Przebieg i dynamika czynności liturgicznych uwidacznia się dopiero w samym rytmie celebracji misterium, w którym ma miejsce wspomnienie uobecniające³⁷ Liturgiczne wspomnienie dzieł zbawczych, anamneza, jest spotkaniem z Chrystusem, który przygarnia swój Kościół jako umiłowaną Oblubienicę, by ją dzięki energiom Ducha Świętego doprowadzić do wspólnoty z Ojcem i włączyć w przestrzeń Trójjednej Miłości³⁸ Mistagogia liturgiczna jest sposobem wprowadzenia uczestników liturgii w wymiar niewidzialnej rzeczywistości, w której Zmartwychwstały Chrystus w mocy Ducha Świętego kontynuuje i dopełnia dzieło swego zbawienia, przewidziane od wieków przez Boga³⁹

Rozpoznanie różnorodności gatunków literackich zarówno w historycznych, jak współczesnych tekstach liturgii stawia przed liturgiką ważne zadanie

³⁷ L e h m a n n. *Gottesdienst als Ausdruck des Glaubens* s. 208-209.

³⁸ W Ś w i e r z a w s k i. *Odo Casel OSB – mistagog Kościoła współczesnego – o misterium i mistagogii*. „Anamnesis” 5:1998/99 nr 16 s. 61-67.

³⁹ J. S z l a g a. *Mysterion w przepowiadaniu świętego Pawła Apostoła*. „Anamnesis” 5:1998/99 nr 16 s. 13-24; S. C z e r w i k. *Św. Ambroży – mistagog starożytnego Kościoła – o misterium i mistagogii*. Tamże s. 25-41.

badawcze i metodologiczne. Na ten cel zwraca uwagę wyjaśnienie do *Instrukcji o liturgicznej formacji w seminariach*, gdy mówi:

Niech profesor liturgiki nie zapomina, że głównym jego zadaniem jest zaprawianie alum-nów do badania samych tekstów liturgicznych; uczniowie winni je tak doskonale poznać, aby stali się celebransami zdolnymi prowadzić lud do świadomego i czynnego udziału w misteriach Chrystusa⁴⁰.

Chodzi tu zarówno o starożytne źródła liturgiczne własnego Kościoła i innych wspólnot chrześcijańskich, jak również rozpoznanie wymowy aktualnych tekstów liturgicznych. Formuły te i teksty stanowią stały fundament w przekazie prawdy doktrynalnej, stylu duchowości, zasad ewangelizacji i formacji, wpisanych w kulturowy topos religijny. Do pogłębionego zrozumienia liturgiki, a zwłaszcza właściwego odczytania tekstów liturgii pewne światło mogą wносить współczesne nauki humanistyczne, takie jak antropologia, psychologia religii, socjologia, lingwistyka, historia porównawcza religii, informatyka, wiedza o środkach masowego przekazu, a zwłaszcza bliskie jej dziedziny teologii praktycznej⁴¹. Te ostatnie dyscypliny, współdziałając z liturgiką w ustalaniu zasad budowy kościelnej *koinonii*, winny pamiętać, że „liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła, i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc” (KL 10). Sprawowanie więc misterium liturgii ma prowadzić do zrozumienia jego poszczególnych czynności oraz ich dynamiki historiozbowczej. Oprócz przedstawienia podstawowych zasad teologii liturgii (por. KL 5-11) należy w jej studium

zapewnić głębsze poznanie paschalnego misterium Chrystusa, z którego czerpią swoją moc wszystkie sakramenty i sakramentalia, historii zbawienia, obecności Chrystusa w liturgii świętej, a także zbadać pojęcie znaku, skoro liturgia posługuje się widzialnymi znakami dla oznaczenia niewidzialnej rzeczywistości boskiej i przez znaki w sposób dla każdego z nich właściwy dokonuje się uświęcenie człowieka. Niech na tej podstawie jasno się okaże, iż zgromadzenie liturgiczne objawia Kościół Boży; jest bowiem Kościół Ludem Bożym obdarzonym jednością i nacechowanym różnorodnością posług⁴²

To szerokie spektrum zagadnień winno być zaakcentowane w mistagogii liturgicznej poszczególnych celebracji liturgicznych. Chodzi bowiem o to, by wspólnota jako podmiot liturgii uprawiała się w duchowym rozumieniu tego

⁴⁰ *Dodatek. Wykaz zagadnień, które winny być uwzględnione w liturgicznej formacji alum-nów*. W: *Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach* s. 391 (nr 6).

⁴¹ Tamże s. 386 (nr 50). Por. S. C. N a p i ó r k o w s k i. *Jak uprawiać teologię*. Wrocław 1991 s. 80-81.

⁴² *Instrukcja o liturgicznej formacji w seminariach* s. 385-386 (nr 49).

misterium zbawienia, a następnie w granicach własnego charyzmatu kształtowała swoją liturgię jako doświadczenie spotkania z Bogiem i braćmi. Dziś, po wprowadzeniu nowej szaty obrzędowej zreformowanej liturgii, zdajemy sobie sprawę, że nie ciągle zmiany celebracji, lecz refleksja nad wymiarem misterium tego wydarzenia zbawczego może zażegnać kryzys samej liturgii.

Własne źródła, do których odwołuje się liturgika, ich odczytanie w duchu wiary oraz wykorzystanie samego misterium jako środowiska formacji chrześcijanina określają cechy badawcze paradygmatu liturgicznego. Liturgia, choć jest dziełem Bożym, kościelnym i ludzkim, podlega rozwojowi. Jej treścią jest przeżywanie nadprzyrodzonej rzeczywistości przez ludzi wiary, tworzących wspólnotę uczniów Pana. Dlatego wiedza liturgiczna winna skupić swe zainteresowania na liturgii jako wydarzeniu stale urzeczywistniającym się w historii zbawienia i mającym centralne znaczenie w życiu i aktywności duszpasterskiej Kościoła⁴³ Zajęcie się liturgią aktualnie sprawowaną wymaga myślenia teoretyczno-praktycznego przy szerokim wykorzystaniu metod badań historycznych i literackich. W tym dążeniu sensu teologicznego tekstów dawnych i aktualnych szczególnie miejsce przypada hermeneutyce liturgicznej, która dokonuje historycznokrytycznej analizy tekstu, ustala jego genezę i rodzaj literacki, a następnie przez analizę strukturalną i semantyczną wydobywa jego sens teologiczny i formacyjny⁴⁴ Proces tych operacji może być realizowany w schemacie paradygmatu liturgicznego. Wykorzystuje się tu na pierwszym etapie metodę liturgiczno-kontekstualną i lingwistyczno-komunikatywną. Zastosowanie mają tu także działania porównawcze, redukcji, egzegezy i analogii z określeniem cech i stylu źródła liturgicznego, jego gatunku literackiego wraz z semantyką słów i pojęć. Dzięki tym operacjom ustalamy historiozbawczy kontekst źródła liturgicznego i jego funkcję w budowaniu poczucia bliskości Boga i człowieka. W tym opisie znaczenia tekstu liturgicznego nie może także brakować obrazu duchowego wspólnoty, do której był on zaadresowany, a także typu działania obrzędowego, w którym go zastosowano. Trzeba tu także widzieć, tzn. badać i obserwować, problem wiary i świadomości teologicznej wspólnoty, która przez określone formu-

⁴³ A. G. M a r t i m o r t. *L'Eglise en prière*. Paris 1961 s. 14; A. L. S z a f r a ń s k i. *Z problematyki merytoryczno-metodologicznej liturgiki*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 28:1981 z. 6 s. 120-126.

⁴⁴ A. D u r a k. *Teksty euchologiczne jako źródło teologiczne*. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 47:1994 s. 100-107; R. K a m i ń s k i. *Metoda teologii pastoralnej*. „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 37:1990 z. 6 s. 93-97

ły i działania symboliczne zbudowała kościelną jedność wraz z poczuciem braterstwa.

Na drugim etapie badawczym, obejmującym ocenę, należy wyrobić sobie zdrowy osąd, co w sprawowanej liturgii należy zmienić, by jej rzeczywistość mogła otworzyć człowieka na świat nadprzyrodzony, oraz w jaki sposób przeprowadzić te zmiany, by mogły być przyjęte przez ludzi jako forma zaproszenia ich do dialogu miłości z Ojcem przez Chrystusa w Duchu Świętym. Wiele form liturgii utraciło swoje znaczenie i skuteczność, dlatego nie wyrażają one współczesnej samoświadomości Kościoła, który jako wspólnota braterska realizuje nadal dzieło Pana wobec świata. Liturgia ze swej natury stawia sobie cele pastoralne, ponieważ drogą do spotkania z Bogiem jest ofiara i sakramenty, zajmujące istotne miejsce w duszpasterstwie. Na tym etapie badawczym liturgika stara się ustalić zbawczy *kairos* dla przydatności tych działań dla współczesnych ludzi. Element krytyczno-dogmatyczny w tej analizie dotyczyłby zamierzonych planów Bożych wobec Kościoła, ujęcie fundamentalno-metodologiczne miałoby za przedmiot liturgię jako świadka Objawienia Bożego zawartego w kerygmie Kościoła, wreszcie ocena teologiczno-antropologiczna wskazałaby, w jaki sposób w misteryjnym charakterze liturgii współczesny człowiek odnajduje przestrzeń, w której doświadcza nadprzyrodzonego aktu doskonalenia siebie i zbawienia wysłużonego przez Chrystusa.

Trzeci etap badawczy zmierza do ustalenia aktualnych zasad i postulatów, według których ma być realizowana działalność Kościoła, której osią jest liturgia. Od początku Kościoła liturgia i wiara stanowiły w istocie jedność. Nową jakość między nimi możemy odnaleźć wówczas, gdy w większym stopniu niż dotychczas uwzględnimy odmienność form myślenia i świadectwa. Teksty i symbole liturgiczne informują wprawdzie w sposób pośredni o implikacjach teologicznych, nie można ich jednak w bezpośredni sposób wprowadzić do nauki. Trzeba respektować odmienność świadectw zawartych w liturgii. Chodzi tu zarówno o misterium Boga, jak i cechy zrozumiałości języka stosowanego w liturgii. Na tym tle nabiera znaczenia postulat słownictwa stosowanego w tym misterium z uwzględnieniem możliwości percepcyjnych i samej mentalności współczesnego człowieka. Należy pilnie poszukiwać tych rozwiązań, które przy misteryjnym charakterze liturgii pozwoliłyby dotrzeć do najgłębszego wymiaru realizowanej w niej rzeczywistości działania Bożego.

IV ZAKOŃCZENIE

Odwołując się do skarbcza kościelnej tradycji Sobór Watykański II podjął proces reformy liturgii i korektę tekstów kultowych, by nadać im charakter orędzia, wzywającego uczniów Chrystusa do ożywienia wiary oraz pobudzającego w nich moc chrześcijańskiego ducha, który gwarantuje większą owocność uczestnictwa w sprawowaniu kapłańskiej posługi Kościoła. Teksty liturgiczne i święte obrzędy inspirują modlitwę i życie chrześcijańskie, stanowiąc jednocześnie, przez przyświadczenie wiary, formę obiektywnego uczestnictwa w Paschalnej Tajemnicy Chrystusa. Dzięki temu sam świadomy i pełny udział w liturgii prowadzi do syntezy wiary i życia. Powyższy jednak cel może być osiągnięty przez wydobycie i udostępnienie wiernym i samym liturgom całego bogactwa treściowego liturgii. Dlatego w realizowanej obecnie odnowie posoborowej, po edycji zreformowanych ksiąg liturgicznych, konieczne staje się otwarcie skarbcza ubogaconej liturgii zarówno przez poprawne i pobożne sprawowanie samych obrzędów przy użyciu języka ojczystego, jak też wszechstronne ukazanie wątków treściowych, mogących pobudzać wiarę uczniów Chrystusa do świadomego przyjęcia i przeżycia misterium obecnego i działającego Pana. Istnieje więc pilna potrzeba zarówno studium liturgii, jak i jej praktycznego doświadczenia we wspólnocie Kościoła, by ukazać jej wszystkie aspekty: historiozbowczy (kerygmaticzny), ewangelizacyjno-pouczający (katechetyczny), latreutyčno-uświęcający (duchowo-formacyjny), martyryjny (akcentujący świadectwo życia), diakonijny (służebny) oraz integracyjno-eklezjalny (duszpasterski). Wszystkie te czynniki prowadzą do budowania prawdziwej wspólnoty uczniów Chrystusa, czyli kościelnej *koinonii*. To świadome i aktywne włączenie się w codzienny rytm życia sakramentalnego i chrześcijańskiego przeżycia czasu ma być związane z przekonaniem, że liturgia jest szkołą wiary, modlitwy, moralności i ducha społecznego, czyli doświadczenia prawdziwej wspólnoty uczniów Chrystusa. Ona „winna przyczyniać się w najwyższym stopniu do tego, ażeby wierni życiem swoim wyrażali oraz ujawniali innym tajemnicę Chrystusa i rzeczywistą naturę prawdziwego Kościoła” (KL 2). Potwierdza się przy tym, że prawdy wiary stają się tym żywotniejsze, im lepiej ujmuje się je w głębokim zjednoczeniu z Chrystusem. Najskuteczniejszym środkiem prowadzącym do odkrycia tych żywotnych źródeł formacji liturgicznej jest jej zakotwiczenie w Piśmie świętym, kerygmie Ojców Kościoła oraz samym doświadczeniu Kościoła zawartym w duchowości rodzin liturgicznych na Wschodzie i Zachodzie.

THE LITURGICAL PARADIGM

S u m m a r y

Since the time of the Vatican Council II liturgics has been included among the main theological subjects. Liturgy is a theological place that has a special value (*locus theologicus praecipuus*). The authority of liturgy is higher than that of the Fathers of the Church and theologians. Liturgy is the Church's special heritage, it is a living memory of the Ressurrected Lord and a celebration of His mystery of Salvation. In liturgical texts the primeval core of the kerigma of the faith is preserved; this is why interpreting and applying them in the life of a community is the main aim of liturgics. It cannot be subordinated to pastoral theology, as is still assumed by numerous representatives of the latter discipline. This is why the aim of liturgics is not to devise new forms of celebrating liturgy, but to penetrate this mystery of the meeting between Christ and man. The liturgical paradigm includes three stages of conducting the research: hermeneutic-anthropological analysis of the sources of liturgy, noticing its historical-salutary role on the basis of the texts and rhythm of the performed mystery and a kairological-ecclesiastical attempt to use liturgy for building the Church *koinonia* of man's continuous experience of the faith in the meeting between him and God as well as his brothers in Christ and the Holy Spirit.

Translated by Tadeusz Karłowicz